

УДК 323:316.344.4(477) «2022/2025»
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.30>

С. М. Наумкіна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-647X8>

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри політичних наук і права

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ РОЗКОЛИ ТА ПАРТІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЛІНІЙ СУСПІЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Вступ. Електоральні розколи, або кліважі, є фундаментальною концепцією для розуміння політики в демократичних суспільствах. Вони являють собою стійкі лінії соціальної диференціації, які знаходять своє політичне вираження у партійних системах та електоральній поведінці. Протягом усієї історії незалежності політичний ландшафт України значною мірою структурувався на основі глибоких історично та культурно зумовлених розколів. Проте повномасштабна війна, розпочата Росією у 2022 році, стала подією такого масштабу, яка здатна не лише вплинути на поточну політичну динаміку, але й докорінно трансформувати самі основи соціальної структури та ідентичності, а отже, і систему електоральних розколів.

Актуальність дослідження цієї динаміки є надзвичайно високою. Розуміння того, які з традиційних розколів втрачають свою значущість, а які нові лінії напруги виникають у суспільстві, є ключовим для прогнозування характеру повоєнної політичної конкуренції, ідеологічного наповнення майбутніх політичних партій та потенційних ризиків для суспільної згуртованості. Аналіз трансформації кліважів дозволяє зазирнути за ширму тимчасової «воєнної єдності» та оцінити, на яких засадах будуватиметься повоєнна українська демократія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є класична теорія соціальних розколів Сеймура Ліпсета та Стейна Роккана, яка пояснює формування європейських партійних систем на основі кліважів, що виникли внаслідок національної та індустріальної революцій. Ця теорія була адаптована та розвинена для аналізу посткомуністичних країн такими вченими, як Ліпсет С., Рокан С. та ін. В українському контексті структуру електоральних розколів детально вивчали В. Хмелько, Є. Головаха, В. Кулик, О. Резнік, Я. Грицак. У їхніх працях, що передували повномасштабному вторгненню, було доведено домінуючу роль геополітичного, регіонального та мовно-культурного розколів [Див., напр.: 1; 2; 5; 10; 11; 12].

Після 2022 року почали з'являтися дослідження, що фіксують значні зміни у суспільній

свідомості. Численні соціологічні опитування, проведені провідними українськими центрами (КМІС, «Рейтинг2, Центр Разумкова»), демонструють безпрецедентний рівень національної консолідації, підтримки євроінтеграції та української мови [3; 4]. На основі цих даних аналітики та науковці, зокрема Є. Головаха та А. Колодій, висловлюють гіпотези про «цементування нації» та затухання старих розколів [5; 6]. Водночас, з'являються перші праці, присвячені аналізу потенційних нових ліній напруги, пов'язаних з досвідом війни, зокрема ролі ветеранів та проблемам соціальної справедливості у повоєнному суспільстві [7; 8]. Проте, комплексних досліджень, які б системно аналізували саме динаміку кліважів – згасання старих і зародження нових – як цілісний процес, ще недостатньо, що й визначає новизну та завдання даної статті.

Метою статті є аналіз динаміки трансформації системи електоральних розколів в Україні в умовах повномасштабної війни, зокрема дослідження процесів затухання традиційних кліважів та ідентифікація потенційних нових ліній суспільної диференціації, що можуть структурувати повоєнний політичний простір.

Методи дослідження. При написанні статті для розкриття мети дослідження використовувались як загальнонаукові методи – індукції / дедукції, аналізу / синтезу, аналогії, узагальнення, так і спеціальні – системний метод, функціональний, компаративний, синергетичний, історичний методи. Важливе місце посідають і психологічні методи, які дуже важливі і необхідні для розкриття зазначеної теми.

Результати. До початку повномасштабної війни політична конкуренція в Україні значною мірою визначалася не класичними для західних демократій соціально-економічними розколами («праця vs капітал»), а розколами, пов'язаними з питаннями національної ідентичності, історії та зовнішньополітичної орієнтації. Ключовими серед них були геополітичний розкол, регіональний, мовно-культурний.

Геополітичний розкол був найпотужнішим кліважем, що протиставляв прихильників євро-

пейської та євроатлантичної інтеграції (умовно «прозахідний» вектор) та прихильників тісних зв'язків з Росією та участі в євразійських інтеграційних проєктах (умовно «проросійський» вектор). Цей розкол чітко проявлявся у програмах ключових політичних партій та в електоральних результатах, особливо на президентських виборах [1, с. 88–92].

Щодо регіонального розколу, то цей кліваж був тісно пов'язаний з геополітичним і проявлявся у стійких відмінностях в електоральній поведінці між регіонами. Умовно, виборці західних та центральних областей переважно підтримували національно-демократичні та проєвропейські сили, тоді як значна частина виборців південних та східних областей голосувала за партії, що орієнтувалися на Росію та захист прав російськомовного населення [2, с. 140–145].

Питання статусу української та російської мов, інтерпретації історії (особливо радянського періоду та Другої світової війни), ставлення до релігійних питань також були важливими лініями диференціації, які політичні еліти активно використовували для мобілізації своїх електоратів. Саме це ми відносимо до мовно-культурного розколу. І хоча соціально-економічні питання (рівень життя, тарифи, пенсії) завжди були важливими для виборців на індивідуальному рівні, вони рідко структуривалися у стійкий ідеологічний розкол, що протиставляв би умовних «лівих» та «правих» у класичному розумінні. Більшість партій використовували соціально-економічну риторику популістського характеру, не пропонуючи цілісних ідеологічних моделей [5, с. 118–120].

У той же час, варто зазначити, що під впливом повномасштабної війни почався процес затухання старих розколів. Дійсно, повномасштабна агресія РФ стала потужним каталізатором глибинних змін у суспільній свідомості, що призвело до стрімкого затухання або повної нівеляції деяких традиційних розколів.

Так, найбільш очевидною є практично повна ліквідація «проросійського» полюсу геополітичного розколу. Соціологічні опитування, проведені після 24 лютого 2022 року, фіксують безпрецедентно високий рівень підтримки європейської та євроатлантичної інтеграції, що сягає 85-90% населення [3; 4]. Ідеї будь-якого союзу чи тісних зв'язків з Росією стали абсолютно маргінальними. Ця зміна суспільних настроїв була інституційно закріплена через заборону проросійських політичних партій, що фактично ліквідувало політичне представництво цього вектору.

Одночасно спостерігається суттєве ослаблення мовно-культурного та регіонального розколів. Жорстокість російської агресії, спрямована проти всіх українців незалежно від мови спілкування,

та руйнування переважно російськомовних міст, таких як Маріуполь, Харків, Северодонецьк, призвели до потужної хвилі відмови від російської мови та культури на користь української. Соціологічні дані показують значне зростання частки громадян, які вважають українську мову рідною та спілкуються нею у повсякденному житті [3]. Війна виступила фактором, що «зшиває» країну, формуючи сильну, інклюзивну громадянську ідентичність, засновану на спільній боротьбі та спільних цінностях. Географічне протиставлення «Сходу» та «Заходу» втратило свою колишню гостроту та політичну значущість на тлі спільного ворога.

Однак, затухання старих розколів не означає настання ери повної суспільної єдності у повоєнний період. На превеликий жаль, почався процес формування нових потенційних ліній суспільної диференціації. Природні процеси політичної конкуренції та соціальної диференціації призводять до формування нових ліній напруги. На основі аналізу поточних суспільних дискусій та експертних оцінок можна виділити кілька потенційних кліважів. Це, перш за все, розколи: «ветерани vs цивільні», «постраждалі регіони vs тилові регіони», «радикалізм vs поміркованість», соціально-економічний розкол.

Стисло охарактеризуємо їх. Перший зазначений розкол – це розкол «ветерани vs цивільні». Цей кліваж може виникнути на основі різного досвіду переживання війни. Ветерани, які пройшли через бойові дії, можуть сформувати специфічні політичні вимоги, пов'язані з питаннями соціальної справедливості, поваги, визнання їхньої ролі, а також мати більш радикальні погляди на питання безпеки та зовнішньої політики. Нерозуміння або ігнорування їхніх потреб з боку цивільної частини суспільства та політикуму може призвести до серйозної соціальної та політичної напруги [7; 8, с. 55–58].

Наступний – розкол «постраждалі регіони vs тилові регіони». Питання розподілу фінансових ресурсів на повоєнну відбудову може стати джерелом конфлікту. Регіони, що зазнали найбільших руйнувань, вимагатимуть пріоритетного фінансування, тоді як регіони, що прийняли велику кількість ВПО та бізнесу, також висуватимуть свої аргументи щодо потреб у розвитку. Політика «вирівнювання» може викликати невдоволення та актуалізувати регіональний фактор у новій формі [9, с. 210–215].

Розкол «радикалізм vs поміркованість». Ця лінія диференціації може стосуватися ключових питань повоєнного врегулювання: умов укладення миру, політики щодо Росії, ступеня та методів покарання колаборантів, обсягу компромісів у зовнішній політиці. Можна очікувати на появу політичних сил, що відстоюватимуть макси-

мально жорстку, безкомпромісну позицію, та сил, що апелюватимуть до прагматизму та необхідності складних рішень.

Економічні наслідки війни, такі як зростання бідності, безробіття, нерівності, можуть загострити класичний соціально-економічний розкол. Питання про модель повоєнної економіки (ліберальна з мінімальним втручанням держави vs соціал-демократична з сильним соціальним захистом), податкової політики, приватизації та ролі держави в економіці можуть стати центральними для формування нових партійних ідеологій [6].

Висновки. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації стала потужним фактором трансформації системи електоральних розколів в Україні. Вона призвела до значного затухання або нівеляції традиційних кліважів, що базувалися на геополітичній орієнтації, мовно-культурних та регіональних відмінностях. Натомість війна каталізувала процес формування сильної, інклюзивної громадянської ідентичності, що є важливим досягненням для консолідації української нації.

Водночас, затухання старих ліній роз'єднання не означає зникнення політичної конкуренції. У повоєнний період очікується артикуляція та політизація нових ліній суспільної диференціації, зумовлених унікальним досвідом війни. Потенційні розколи, такі як «ветерани vs цивільні», «постраждалі регіони vs тилові», «радикалізм vs поміркованість», а також оновлений соціально-економічний розкол, найімовірніше, структуруватимуть майбутній партійний ландшафт України.

Розуміння цієї складної динаміки є критично важливим для політичних еліт та громадянського суспільства. Ігнорування нових ліній напруги може призвести до серйозної соціальної та політичної нестабільності. Натомість, розробка інклюзивних політик, спрямованих на подолання цих розколів та розбудову суспільної згуртованості на основі спільних цінностей та бачення майбутнього, є ключовим завданням для забезпечення сталого демократичного розвитку повоєнної України.

Література

- Кулик В. Динаміка ідентичностей, геополітичних орієнтацій та мовних практик в Україні: наслідки війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 3. С. 85–102.
- Резнік О.С. Регіональні розколи та електоральна політика в Україні: ретроспективний аналіз та сучасні тенденції. *Український політикум*. 2021. № 1 (20). С. 138–148.
- Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). *Суспільно-політичні настрої населення України: результати опитування, березень 2025 р.* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1450>.
- Соціологічна група «Рейтинг». *Динаміка патріотичних настроїв та мовної самоідентифікації українців (2021-2024 рр.)*. Львів, 2024. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynamika_patriotichnyh_nastroiv.html. 2025).
- Головаха Є.І. Українське суспільство в умовах війни: консолідація та трансформація. *Соціологічні горизонти*. 2023. Т. 11. № 1. С. 110–125.
- Колодій А. Ф. Політична модернізація України в контексті війни та повоєнної відбудови. *Політичний менеджмент*. 2023. № 4. С. 15–30.
- Ветерани та українське суспільство: шляхи до взаєморозуміння та інтеграції*. Аналітична доповідь / Український ветеранський фонд. Київ, 2024. 98 с.
- Kasinska A. From Heroes to Citizens: The Political Potential of Veterans in Post-War Ukraine. *Journal of Post-Communist Studies*. 2025. Vol. 58, Issue 1. P. 50–65.
- Мельник І.В. Повоєнна відбудова України: ризики регіональних диспропорцій та соціальної напруги. *Економіка і прогнозування*. 2024. № 2. С. 205–218.
- Lipset S., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. New York : Free Press, 1967. 554 p.
- Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.
- Хмелько В.Є. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2021. Вип. 8 (22).
- Onuch O., Hale H. E. The Zelensky Effect. London: Hurst Publishers, 2023. 288 p.
- Sasse G. The War Against Ukraine: A Game Changer for Europe. Cambridge: Polity Press, 2023. 220 p.
- Центр Разумкова. та Київського Безпекового Форуму. 2025. Травень. URL: <https://razumkov.org.ua/chervoni-linii-ukrainy...>

Анотація

Наумкіна С. М. Електоральні розколи та партійна трансформація України в умовах війни: формування нових ліній суспільної диференціації. – Стаття.

Статтю присвячено комплексному аналізу трансформації електоральних розколів (кліважів) в Україні під впливом повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Метою дослідження є визначення динаміки традиційних для України ліній суспільної диференціації (мовно-культурної, географічної, геополітичної) та виявлення ознак формування нових потенційних розколів, що можуть структурувати повоєнний партійний та електоральний простір. Методологія дослідження ґрунтується на теорії соціальних розколів С. Ліпсета та С. Роккана, адаптованій до умов посткомуністичних трансформацій та екстремальних викликів війни. Використано методи системного аналізу, порівняльного аналізу соціологічних даних, контент-аналізу та експертних оцінок. У статті проаналізовано структуру електоральних розколів, що домінувала в Україні до 2022 року. Показано, що геополітичний розкол («проевропейський» vs «проросійський вектор») та пов'язані з ним мовно-культурний і

регіональний («Захід-Центр» vs «Південь-Схід») розколи були ключовими факторами, що визначали електоральну поведінку та партійну конкуренцію. Основна частина дослідження зосереджена на аналізі впливу повномасштабної війни на ці традиційні кліважі. На основі аналізу соціологічних даних за 2022–2025 рр. обґрунтовано тезу про значне затухання або повну нівеляцію проросійського геополітичного вектору та суттєве зниження електоральної значущості мовного та регіонального факторів на тлі загальнонаціональної консолідації перед зовнішнім ворогом. Доведено, що війна виступила потужним фактором формування єдиної громадянської ідентичності, що послабило попередні лінії роз'єднання. Водночас у статті висунуто та обґрунтовано гіпотезу про формування нових потенційних ліній суспільної диференціації, які можуть активізуватися у повоєнний період. Серед них виділено та проаналізовано такі потенційні розколи: «ветерани vs цивільні» (заснований на різному досвіді війни); «постраждалі регіони vs тиллові» (пов'язаний з питаннями розподілу ресурсів на відбудову); «радикалізм vs поміркованість» (щодо шляхів досягнення миру, справедливості та політики щодо РФ); а також соціально-економічний розкол, загострений наслідками війни. Зроблено висновок, що розуміння динаміки старих та нових кліважів є ключовим для прогнозування майбутнього партійної системи України та розробки політик, спрямованих на суспільну згуртованість.

Ключові слова: електоральні розколи, кліважі, партійна система, повномасштабна війна, національна ідентичність, електоральна поведінка, трансформація, повоєнне відновлення, соціологія політики, Україна.

Summary

Naumkina S. M. Electoral splits and party transformation in Ukraine in times of war: the formation of new lines of social differentiation. – Article.

This article provides a comprehensive analysis of the transformation of electoral cleavages in Ukraine under the influence of the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The research aims to determine the dynamics of Ukraine's traditional lines of societal differentiation (linguistic-cultural, geographical,

geopolitical) and to identify signs of the formation of new potential cleavages that may structure the post-war party and electoral landscape. The research methodology is based on the social cleavage theory of S. Lipset and S. Rokkan, adapted to the conditions of post-communist transformations and the extreme challenges of war. Methods of systemic analysis, comparative analysis of sociological data, content analysis, and expert assessments are used. The article analyzes the structure of electoral cleavages that dominated Ukraine before 2022. It is shown that the geopolitical cleavage («pro-European» vs. «pro-Russian vector») and the related linguistic-cultural and regional («West-Center» vs. «South-East») cleavages were key factors determining electoral behavior and party competition. The main part of the research focuses on analyzing the impact of the full-scale war on these traditional cleavages. Based on the analysis of sociological data for 2022–2025, the thesis of a significant fading or complete leveling of the pro-Russian geopolitical vector and a substantial decrease in the electoral significance of linguistic and regional factors against the background of nationwide consolidation in the face of an external enemy is substantiated. It is proven that the war has acted as a powerful factor in the formation of a unified civic identity, which has weakened previous lines of division. At the same time, the article puts forward and substantiates a hypothesis about the formation of new potential lines of societal differentiation that may become activated in the post-war period. Among them, the following potential cleavages are identified and analyzed: «veterans vs. civilians» (based on different war experiences); «affected regions vs. rear regions» (related to the distribution of resources for reconstruction); «radicalism vs. moderation» (regarding ways to achieve peace, justice, and policy towards the RF); as well as the socio-economic cleavage, exacerbated by the consequences of the war. It is concluded that understanding the dynamics of old and new cleavages is key to forecasting the future of Ukraine's party system and developing policies aimed at social cohesion.

Key words: electoral cleavages, party system, full-scale war, national identity, electoral behavior, transformation, post-war recovery, political sociology, Ukraine.

Дата надходження статті: 12.06.2025

Дата прийняття статті: 24.06.2025

Опубліковано: 10.09.2025